

Válasz és választás a *Hitel* körkérdésére

Nehezebb kérdést nem is tehettek volna föl a *Hitel* szerkesztői, mint azt, hogy az utóbbi másfél évtizedből melyiket választom abból a három (vagy hat) kortárs magyar szépirodalmi műből, amely a legemlékezetesebb számomra. Tudom, ez csak játék, nem is lehetne más, ám a kritikusnak „halálosan” komoly játék, mint Puskin hőséneke kártyapartija *A pikk dáma* című elbeszélésében az életet vagy halált jelentő három lap (hármás, hetes, ász). Ezúttal melyik lesz ama három (vagy kétszer három) lap?

Játszom, ahogy tudok. Kockáztatok, cselezek, pókerarcot vágok. „Nem veszem észre”, ha két lap összeragad. Belül kissé remegek az izgalomtól. Azért próbálok könnyíteni dolgomon. Tudomásul veszem, hogy a hozzám legközelebb állót meg sem említhetem.

Saját szempontjaim: csak költőkről beszélek. Jóval többet foglalkozom a lírával, mint az epikával vagy a drámával. Ezért a két utóbbitól eltekintek. Azért elárulom, hogy az ezredforduló óta Lázár Ervin *Csillagmajorja* a legkedvesebb szépprózai olvasmányom. Miért? Mert annyira *költőinek* tartom. De ezt csak úgy, választáson kívül mondom.

Megvallom, a *Hitel*től kapott körkérdés megszorításai húsomba vágznak. Fiatalkorom óta sokszor eltöprengem, melyik a három (vagy hat) kedvenc költőm, s életművükből melyik a nekem legkedvesebb műalkotás. Ámde háromnál (hatnál) jóval több szempont merül föl bennem arra a kérdésre, hogy (jobb szó híján) melyik a legfontosabb költő és műve. Ha három (vagy hat) kedvenc kortársamat kell megneveznem 2000 óta, azonnal megjelenik tudatomban a negyedik, illetve hetedik és ki tudja, hányadik név a határról innenről és túlról.

Azután: mivel minden csúcsteljesítménynek megvan a maga specifikuma, számomra így hangolódik át önkéntelenül a kérdés: melyik a kedvenc szerelmi költeményem? Melyikben találok meg legmagasabb szinten a filozófia vívmányait? Melyik rendít meg legjobban? Melyikben ismerem rá legjobban a nemzetről kialakult véleményemre és a nemzethez fűző érzéseimre? Ki az, aki helyettem

tette föl azokat a sorskérdéseket, amelyeket csak versben lehet kimondani? Melyik költészetnek van a legnagyobb etikai ereje, melyikben találok meg a kategorikus imperatívuszot? Melyik költőnek a politikai nézeteivel azonosulok legjobban? Melyik a nyelvében, szellemében, szemléletében legmagyarabb vers? Melyik műre mondanám: ez nemcsak nagy magyar vers, hanem egyúttal világirodalom? Melyiktől menne előbbre a világ, ha hallgatnának rá az emberek? Ki képviseli legjobban a mintegy tizenhárom millió lelket számláló magyarságot? És a legkézenfekvőbb, mégis legnehezebb – Emanuel Kant-i – kérdés: melyik a *legszebb*? Vagyis: melyik lírikus műve tetszik legjobban „érdek nélkül”? E nehezen megkerülhető tizenegy kérdés nem fér bele az előírt három vagy a prózaírók árán kiválasztott hat költői műbe.

Jó költőket olvasva mindig az a legjobb líra, amelyet éppen tanulmányozok, az, amelyik megrendít, letaglóz, elgondolkodtat vagy fölemel. Szeretem, ha költő rokonszenves, és akkor is rokonszenves, ha zord, önmagát sem kímélve őszinte. A rangsorolás az igazi versélményeim között fölösleges. Az elmúlt huszonöt évben ezeknek a ma is közöttünk élő költőknek a verseskönyveiről írtam hosszabban-rövidebben névsorban: Antal Barnabás, Ágh István, Baán Tibor, Baranyi Ferenc, Benke László, Bertók László, Bihari Sándor, Bozók Ferenc, Buda Ferenc, Csontos János, Csoóri Sándor, Fecske Csaba, Ferencz Győző, Follinus Anna, Határ Győző, Jász Attila, Juhász Ferenc, Kalász Márton, Kemsei István, Keresztes Ágnes, Kerék Imre, Kányádi Sándor, Kiss Anna, Kiss Benedek, Konczek József, Lászlóffy Aladár, Markó Béla, Mezey Katalin, Nagy Gáspár, Oláh János, Pákolitz István, Pintér Lajos, Rózsássy Barbara, Serfőző Simon, Szócs Géza, Tamási Lajos, Tandori Dezső, Tornai József, Tóth Erzsébet, Vári Fábrián László, Zonda Tamás. (Azokat most nélkülöztem, akikről mint valamilyik antológia szereplőjéről jelzésszerűen írtam csupán.) Ez a harminc-valahány költő nem kevés, de mégsem elég: jókora hiánylista nyújtható be ellenem, főként az újabban föltűnt fiatalokból. Pedig számos folyóirat számban érnek kellemes versmeglepetések – már azokban, amelyek eljutnak hozzám. És hiányérzetet kelt bennem, hogy e sorok írásánál korábban elhunyt, kedvenc, egykori kortárs szerzőimről hallgatnom kell.

Kétségtelen, hogy a fölsoroltak között „nagy mesterek” éppúgy akadnak, mint „mesterek” és úgynevezett „kismesterek”. Ezekkel a minőségi kategóriákkal mégis csínján bánnék: eszembe jut a zöldség- és gyümölcs piac, ahol a legszebb és legméreteesebb almák a legdrágábbak, a kisebbek egy-két száz forinttal olcsóbbak, s a láthatóan hullottan összeszedett vagy a nem eléggé érettek még egy-két százal kevesebbért megvehetők. Nos, „olcsó” vagy „olcsóbb” költészetet senki sem találhat a fölsoroltakban. Költőnek tartom mindjüket.

S most következzen az időszak kiemelkedő versélményeinek felsorolása. Kezdem a hölgyekkel, elfogultság helyett az olvasói élményeimre hagyatkozva.

Az elmúlt évszázad történelmének nyilvánosságra került tragikus eseményéről Tóth Erzsébet írt legmegrázóbban *Katyn* című versében. Nekünk, magyaroknak azért fájdalmas különösen ez a XX. századi történelemre (s már a XXI.

századira is) jellemző tömegmészárlás, mert Andrzej Vajda műalkotásának köszönhetően a megdöbbentő esemény hírértéke mítoszivá emelkedett, mint Káin gyilkossága, amelyre százezrek, milliók és tízmilliók halála lícitált rá (bibliai mértékkel mérve) hatezer év alatt. Mítoszi szám a mondabeli ötszáz walesi énekes máglyahalála is – nem lehet méricskélteni, mi a sok és mi a még több. Dreyfus egyszemélyes halála is jelképivé vált. Nagy Imre és társai mártíriuma is az lett. Jelképe az emberiség javíthatatlanságának, az erőszaknak, mint a holocaust, mint az egész második világháború az elsővel együtt meg mint mindaz, ami előtte, közte és utána történt: helyi háborúk, a terrorizmus és a nagystílű ipari környezetpusztítás és a lassú, de végnélküli mérgezés, sugárterhelés napjainkban is. Tóth Erzsébetnek különös érzéke van arra, hogy mások helyett is földidézze, mit érez egy emberséges ember az ilyenszerű rémtettek nyomán. Kötete, *A szálló por, a hulló csillagok* olyan mindennapos személyi tragédiákat is különös költői erővel közvetíti nekünk, amelyek a szerelemben, a családban és más emberi kapcsolatokban következnek be. Elég a vers ihletéhez egy elmaradt telefonhívás, egy halott madár az útszélen, egy hajléktalan látványa kukázás közben. Vagy csupán egy meghatározhatatlan hiányérzet, egy lelkiállapot, melyben fölsajdul a mulandóság érzése. „Minden vers alkalmi vers”, mondta Goethe, ám a mi Pilinszky Jánosunk szerint az időszerűség zavaró köllönc a versen: az tartozik rá, amit az emberiség lelkiismerete sosem vethet ki magából. Tóth Erzsébet verseit az élet adta alkalom vagy a felizzó történelmi időszerűség mégsem „húzza le” a próza szintjére. Sosem marad elhanyagolható az a megindultság, amelyet ő megírásra méltat. S ha már sorskérdéseinket említettem fentebb, ezekben is kiválasztott szerepe van, mert illik rá az illyési jelző: a *védekező patriotizmus*, a nemzeti önvédelem a ránk uszuló, hol nemzetköziségnek, hol kozmopolitizmusnak feltüntetett nacionalizmus és minden diszkrimináció ellen.

Rózsássy Barbara válogatott verseskönyve, a *Fekete-fehér fénylelés* a legéteiribb költői művek közé tartozik. A szerzői lelkület, a peremvárosi lét meg az európai műveltség – főként a művelődéstörténeti humanizmus, a reneszánsz és a manierizmus meg a francia és a magyar szimbolizmus – egybeforr vele: nem pusztán versben kifejezett műélvezet vagy nosztalgia ez valamelyik nevezetes kulturális korszak iránt, hanem bensőségessé szublimált lélekköltészet. Amikor tájakról, városokról, műalkotásokról ír, önmagáról nem sokat árul el, de mindig érezteti, hogy a pusztá hangulatoknál sokkalta mélyebb lelkiállapotok és érzelmek alanya ő. Az idő fölöttit találja meg egy külföldi tanulmányút emlékében, egy baráti találkozásban (mely lehet akár képzeletbeli) vagy frissen szerzett élményében. Klasszikus és modern szépségekkel védett szigetet alkot és őriz a mai élet szenny-sodrában, sosem csupán önmagának, hanem a közösségnek, bárkinek, aki hajlik a szépre és a jóra. „Eszéta-költő” – ettől a besorolástól félttem, gondosan megmunkált verseinek szépsége miatt: nem divat a szép vers. Válogatott verseinek címlapján az a tükör, amelynek rááján egy fiatal nő keze pihen (részlet egy Caravaggio-festményből), egyúttal pajzs – az önismeret pajzsa – a féltve őrzött világába illetéktelenül behatolókat ellen, és közben a világnak az a gonddal kivá-

lasztott része, melyhez, a tükörbe tekintve, önképének köze van. A „tisza költészet” kategóriájával azért még Mallarmé vonzó értelmezése nyomán sem illetném: lelkisége többnyire a földszagú valósággal szembesül. Mondhatná József Attilával: „teremtő bolygó friss humusza lelkem”. Bár színei opálosak, a ködöt nem szereti, legföljebb a szimbolizmus homályát, s szívesen választja közegének a tiszta éjszakát. Műveinek finom anyagát (vö. a hindu *prána* fogalmával) a le nem tagadható durva tárgyi világgal szembesíti. A Duna-szag szinte megcsapja az olvasót *Duna-part, csend, magány* című költeményében, de a lét egyszerre valóságos és jelképes folyama meg is tisztul a versben, mint a modern víztisztító medencékben ihatóvá visszavarázolt szennylé, s tisztább, üdítőbb szellemi élményhez már nem juttathatna minket. Önkéntelenül Kassák Lajos könyvcímére gondoltam verseit lapozva: „Tisztaság könyve”. Ahogy a más formaelvű mesteré, sosem éreztem sterilítást ez a kristályosra csiszolt költészet: csupa lelkiség és csupa testiség, mint az érett reneszánsz madonnái a legszebb festményeken. Hús-vér modelljei azt sugallják, hogy egy az égi és a földi szerelem. A Gérecz Attila-ciklus és még sok versrészlet, utalás elárulja, hogy ő is azokhoz a történelmi alakokhoz vonzódik, akik jobbítani akarják a haza és a hazai kultúra sorsát. Korunk női Janus Pannoniusaként élményekben gazdag olaszországi verseivel is itthoni gyökereinek erős kötését bizonyítja. Lényegi európaiság az övé, nem a feslő „mai”, hanem az évszázadokon átívelő, a patinás, amelynek István óta mi is alkotórészei vagyunk.

Következzenek a férfiak közül azok, akiket kiválasztottam. Elfogultsággal vádolhatnak, amiért elsőtül Tornai Józsefet említem – de mit gondoltok, feleim, vajon miért róla írtam és írok könyvet? Nem azért, mert a legfontosabb verseket néhányadmagával együtt éppen ő írja mostanában? Az elfogulatlanság játékszabálya a fonákjáról is igaz: nem hagyhatom ki azért, mert vele foglalkozom legtöbbet nyolc-tíz éve. Hatalmas és töretlenül növekvő költői életművéből szinte lehetetlenség egyetlen művet vagy kötetet kiemelni, mégis megpróbálom: *Ember-fejű idő* című, hatvanhét részes versciklusa (*Csillaganyám, csillagapám*, 4.) 2008-ból sötét tűzű látomás és prófécia az emberiség történelméről. Lesújtó ítélet. Refrénszerűen vissza-visszatérő sora („s még mindig élünk”) mégis fölemelő. Sugallata szerint azzal szolgálja ellenálló erőnköt a gonosz kísértésekkel szemben, hogy megnevezi emberi fajunk önsorsrontó mivoltát s a jobbulás hiányát. Emberevő ösök, testvérgyilkosság, félelemből táplált vakhit, rabszolgaság, gyarmatosítás, álszent kereszties háborúk, inkvizíció, faji „felsőbbrendűség”, ideológiával megtámasztott osztálydüh és zsarnokság, nagyhatalmi sakkjátszmák a kis nemzetekkel, s még megannyi történelmi gáztett volt előképe a napjainkban folyamatba lépett globális katasztrófának. A végső csattanó még hátravan, de vajon még meddig mondhatjuk: ellenükre „még mindig élünk”? Ez már (vagy még?) nem a remény feltámadása, inkább a rossz tudásának bizonyossága. A költő, József Attilával mondva, „okos fejével biccent, nem remél”. Költészetére, az alkotó széles látókörének köszönhetően, illik a nemes értelemben felfogott *globális* – a földkerekségre és a kozmikus távlataiban szemlélt létre ér-

vényes – jelző. Eltéréseivel együtt ahhoz hasonlítható, amelyet végítélet-látomásában itthon Weöres Sándor és Juhász Ferenc mért föl még, nem mint „birtokát a tulajdonosa”, ahogy József Attila mondta a téli ég alatt, hanem mint ahogy a tudásszomj lázas képzeletű örök diákja issza magába mindazt nyolcvanévesen is, amit a gyarló ember tudhat a létről.

Ágh István *Válasz hazulról* című verseskötete is kiemelkedő élményem volt a legutóbbi nyárról. Nem tudok betelni azzal a pontos korképpel, amely számos verséből feltárul a nemzedékünkkel egy időben zajlott történelemben. Jó ideje mintha két élete volna: egyik a valóság legsűrűbb közegében zajlik. Újra és újra megéli a falusi embereknek, őseinek, szüleinek sorsát, gyerekkorát, diákéveinek kiszakadás-élményét. Újraéli régi és későbbi találkozásait a forgandó történelemmel, szüleinek küszködését, bátyjának, Nagy Lászlónak a példaadását, saját örömet-bánatát – inkább az utóbbit, mint az előbbit. A másik életében Ágh István az ország centrumában élő, markánsan ítélkező, kiművelt „első nemzedéki” értelmiség emblematikus alakja, ahogy egyszer Csoóri Sándor írta róla, „gyarlóságaival együtt” is kora fölé magasodva. A „hetek” fogyatkozó költőcsoportjából vele sokszor együtt emlegetett költőkhöz, Buda Ferenchez és néhai közös barátjukhoz, Bella Istvánhoz hasonlóan őbenne találok meg a szép magyar nyelven kifejezett igazság nemzetmegtartó költőjét. Az igazság pedig, amelyet ők mondtak ki társaikkal, Ratkó Józseffel, Serfőző Simonnal és a velük rokon indíttatású kilencekkel együtt, a közösség igazsága: mindenkié, aki el nem tolja magától. Most is az tetszik benne, hogy minden cifrázat nélkül, szinte elbeszélő módban fejezi ki lírai mondandóját. Műve mint a jó tudósítók művei is, olvasmányos gondolati és ténylíra.

Markó Béláról mint költőről egyelőre kevés szó esik, mióta néhány évre elmerült a romániai politika életében, a maga belátása szerint szolgálva magyar és nem magyar honfitársait. (Ne felejtjük el régi és új sérelmeink sajkásában se, hogy „Hiszen magyar, oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad”). Az elvadult romániai diktatúra elleni harcból 1989 előtt ugyancsak kivette részét, akárcsak utána a lehetséges konszolidálásban, de az aktív politikától visszavonultan ma már szatirikusan ír az egykori szörnytársadalomról: a borzalom utólag nemcsak hátborzongató, hanem nevetséges is, szatírákra ihlető. S a zsarnokságot elszenvedők és utódaik az 1989-es fordulat után még mindig nem lélegezhetnek föl eléggé. Markó Bélának most nem a politikai líráját emelném ki. Szeretnék rámutatni, mint korunk egyik legfilozofikusabb, egyúttal legkulturáltabb költő-nagymesterére. A szonett régóta (legalább a nyolcvanas évek közepén írt szonettkoszorúja óta) kitüntetett műformája. Ugyanolyan bravúrosan, elmésen s természetesen kezeli ezt az örök-modern, középkori eredetű, de mindig megújuló versidomot, mint a nála könnyedebb és általában játékosabb marosvásárhelyi költőtársa, Kovács András Ferenc is bármelyik formát, amelyet Európában és másutt valaha létrehozta. Markóról is csak úgy mondhatom el véleményemet, hogy a maga szűkebb, igényes esztétikát követő „kultúrkörében” is szemügyre veszem, mint az úgynevezett második Forrás-nemzedék

kiválóságát. Átadta magát a természet, a szerelem és a létfilozófia élményeinek és a fegyelmezett versforma gondolattisztító hatásának. Olyan rend van köteiben, ciklusaiban és egyes verseiben, amilyenre legnagyobb költőink törekedtek mindig az egyén és a közösség szabadságával együtt. *Szabadság és rend* a versben és az emberi közösségben. Az utóbbi jobbra csak álmodott rend. A valóságban számtalanszor ütközünk a társadalom kínos, torz formáiba. Olyanokba, mint 56-ban a Budapestre, 68-ban a Prágába bevonuló „hadrendbe”, hatalmi hierarchiákba, dogmákba, bürokratikus rubrikákba, rabcellákba: ilyen a rend szabadság nélkül. A költő a tiszta igazság igényében most arra törekszik, hogy ellesse a természet évszak-, szín- és formaváltozásait, mert az igazi rend nem merev és mozdulatlan, hanem ésszerűen változó, mint a virágzás-gyümölcsözés-hervadás-áttelelés. A költő más témakörökben, a festményekről és más képzőművészeti alkotásokról írva, a tökéletesség ígézetében mintha Istent szeretné megérinteni. Tornaival, Ághgal és a főntebb megnevezett két hölgygel együtt őt állítom napjaink költészetének élére, a nevükkel középük csempészett (és kénytelen-kelletlenül elhallgatott) más kedvenceimmal együtt.

Csoóri Sándor költőtársának, Nagy Gáspárnak írta, nem sokkal barátjának halála előtt: „Egy ország fekszik előttünk hanyatt a sárban, / dúdolunk neki, mint szent falurosszának, / bár nem tudjuk, haldoklik, vagy csupán részeg”. A vers így folytatódik: „Ady kellene ide újra vagy egy korbácsos ördög, / hogy bezupálhassunk csapatába, a gomblyukunkban loboncos, fehér rózsa”.

Ady adta ki utódainak a templomépítés programját. Nem túlzás templom-építőknak nevezni azon költőinket, akik szavaikkal dómot – lelki otthont – teremtenek a közösségnek. Csoóri Sándor visszaigazolja ezt. *Nagy, égi sálak* című költeménye így zárul: „Megy az idő, megy, megy veszettül. / Csak én maradok mindig [...] egy folyton széteső ország parádés / romjai közt, hogy csiszolt por-szemeiből / hegyeit s templomát fölépítsem.”